

УДК 821.161.2.09:94(477.43)“1919”

А. І. Маишталір

канд. іст. наук,
Тернопільський державний
медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського

В. В. Галатир

старший науковий співробітник
Державного архіву Хмельницької області

**ВИДАВНИЦТВО ЛІТЕРАТУРИ ПРИСВЯЧЕНОЇ Т. ШЕВЧЕНКУ
НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВНОСТІ (КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 р.)**

У статті розглядається видання шевченкознавчої літератури на Правобережній Україні в добу Гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.).

Ключові слова : Т. Шевченко, “Кобзар”, видавництва, місцеве самоврядування, Правобережна Україна, книжкова продукція, роковини.

У 2014 році виповнюється 200 років від дня народження Т. Шевченка. Його роковини відзначатимуться в Україні на найвищому державному рівні. Одним із заходів, пов'язаних із вшануванням пам'яті визначного українця, вже традиційно є популяризація Шевченківського слова, шляхом публікування його творів, яка прослідковувалася протягом всього ХХ ст. початку ХХІ ст. Не був винятком й період Гетьманату П. Скоропадського.

Зазначену проблему дотично висвітлювали українські науковці, зокрема : О. Завальнюк [1], А. Боровик [2], Т. Ківшар [3], Т. Кораєва [4] О. Комарніцький [5], А. Антонишин [6] та інші, проте, предметом окремого дослідження вона ще не була. На виправлення зазначеної прогалини спрямоване це дослідження.

Метою роботи є спроба розглянути видання шевченківської літератури на Правобережжі за часів Гетьманату П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.).

Навесні 1918 р. Україна стала ареною складних політичних подій. Реальність поновлення більшовицької експансії, нездатність Центральної Ради стабілізувати ситуацію, наростаюча загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство підштовхнули до консолідації несоціалістичні кола, які очолив генерал П. Скоропадський.

Після створення Української Держави було вирішено відновити поділ України на губернії, повіти, волості. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й структура органів влади. Законом “Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників” з 17 травня 1918 р. зазначені посадові особи перейменовувалися в старост [7, с. 3].

У Правобережній Україні виконувати владні функції найперше доручили Волинському губернському старості. На цю посаду 4 травня 1918 р. призначили Д. Андро [8, с. 3; 9 с. 2], помічником – О. Зарембського [10 с. 138]. У Київській губернії на посаду губернського старости 9 травня 1918 р. призначили І. Чарторижського [11], помічником – П. Забугіна [12, с. 62]. З часом опозиція звинуватила І. Чарторижського у неприхильності до українського національного руху. Відтак 30 серпня 1918 р. його звільнили з посади. Виконувачем обов'язків старости призначили генерала П. Андріанова [13, арк.1–2]. З різницею щонайменше в 10 днів (19 травня), порівняно з іншими губерніями Правобережжя, відбулось призначення на посаду губернського старости Поділля – С. Кисельова [14, с. 3], помічником призначили М. Лемені-Македона – 21 травня він приступив до виконання своїх обов'язків [15, с. 1].

У повіті, нижчій ланці адміністративного устрою, діяли повітові старости, замінивши повітових комісарів, які наглядали за дотриманням законів,

постанов і розпоряджень уряду місцевими органами управління і підлеглими органами самоврядування.

8 травня 1918 р. призначили тимчасово виконувачів обов'язків повітових старост у Правобережній Україні: у Київській губернії – 12, в Подільській губернії – спочатку 7, а з 20 червня – 13, у Волинській губернії – 12 [16, с. 93].

Створення управлінь губернських, повітових, сільських старост, волосних старшин, що відбулось у дуже короткий термін і за складних умов, не розв'язало проблем становлення системи місцевих органів влади Правобережної України. Проголошений урядом курс мав на меті організувати плідну діяльність не лише інституту старост, а й місцевого самоврядування.

У добу Гетьманату до системи органів місцевого самоврядування входили міські думи й губернські, повітові, волосні земські збори (представницькі органи, до яких входили гласні), також міські, губернські, повітові, волосні земські управи, волосні і сільські виконавчі комітети (виконавчі установи, до яких входили представник та члени, що обиралися зібраннями). До їх компетенції належали питання місцевого господарства, організація земської статистики, економіки, народної освіти і охорони здоров'я, податків, тощо [17, с. 18].

У містах органи місцевого самоврядування представляли думи та міські управи. Кількість відділів міських управ була різною. Так, Тульчинська міська управа мала три відділи: окладний, продовольчий і народної освіти [18, арк. 679]. Могилів-Подільська міська управа складалася з секретаріату, бухгалтерії, господарського, будівельного, розпорядчого, військового, окладного відділів, відділу народної освіти і сирітського суду [19, арк. 680–681].

Своєрідним був статус земських органів Правобережної України доби Гетьманату П. Скоропадського. Земства були напівгромадськими-напівдержавними установами, які виконували доручення уряду щодо

управління місцевим господарством. До компетенції земських установ віднесли питання культурно-господарського розвитку своєї місцевості, зокрема, видання шевченкознавчої продукції. Політична діяльність земств заборонялася [20, с. 72]. Земськими справами відав відділ земського господарства при департаменті місцевого самоврядування МВС.

До структури земських установ входили земські зібрання. На чергових і надзвичайних сесіях зібрання затверджували програми заходів земства в різних галузях господарства. Кожне земське зібрання з свого складу обирало земську управу. Вся частина діяльності земських установ зосереджувалася в губернських і повітових земських управах, що працювали на постійних засадах. В управі формувалася канцелярія, яка поділялася на відділи. Кількість відділів в управах різнилася. Так, Київська повітова земська управа складалася з розпорядчого, бухгалтерського, оціночного, інформаційного, статистичного, повинностей, технічного, шкільного, опікунського, лікарського, ветеринарного, агрономічного, кооперативного, телефонного, каси дрібного кредиту, лісорубного, обмундирування, реквізиційного відділів [21, арк. 43]. Могилів-Подільська повітова земська управа складалася із розпорядчого, бухгалтерського, податкового, лікарського, сільськогосподарського (ветеринарного, кооперативного, продовольчого), дорожно-будівничого, опікунського відділів, народної освіти і повинностей [22, арк. 687]. Ушицька повітова земська управа – з розпорядчого і повинностей, адміністративного, народної освіти, сільськогосподарського і шляхів, рахівництва, лікарського, податкового, телефонного, опікунського відділів і каси дрібного кредиту [23, арк. 690].

В 1918 р. на Правобережжі була гостра нестача української книжкової продукції, особливо шкільної. Розв'язати цю проблему взялася частина педагогічної громадськості, кооперативні товариства, українські громадсько-політичні діячі, меценати, влада. Рада Міністрів створила сприятливі умови для розвитку видавничої справи. Засноване у травні 1918 р. Державне видавництво було звільнене від податків, а у вересні уряд скасував податки з усієї виданої

літератури. Завдяки державній підтримці, а також громадській та науковій роботі інтелігенції, число видань українською зросло в декілька раз. Так, за Гетьманату в Україні діяло 40 видавництв, з яких три розміщували на Поділлі. Свою продукцію подільському читачеві пропонував видавничий відділ Подільської губернської народної управи, друкарня вінницької “Просвіти” та видавництво “Зерно”, що діяло на кошти подільських кооперативів і розмішувалось у м. Вінниці [24, с. 172].

Після цього активно розпочалася робота по виданню національно-консолідувальної книжкової продукції. Як зазначає О. Янковська, насамперед видавалися твори класиків української літератури Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, І. Франка, П. Грабовського та ін. [25, с.105–118]. Зазначимо, що твори Т.Шевченка в добу Гетьманату виходили масовими тиражами і поповнювати фонди бібліотек, включалися до навчальних програм, репертуару професійних і аматорських колективів [26, с. 202]. Так, за повідомленням газети “Відродження”, побачило світ повне зібрання творів (у трьох томах) Т. Шевченка з передмовою Б. Лепкого [27, с. 8]. Відповідно видавництво літератури належало до видавничих відділів губернських та повітових управ.

Підготовкою українських шкільних підручників займався видавничий відділ Міністерства народної освіти. Але до червня 1918 р. відділ не мав у своєму розпорядженні ні друкарні, ні коштів. Лише у середині червня 1918 р. 2 млн. крб. надійшло до видавничого відділу. У формуванні національного змісту освіти значну роль відіграли експертні комісії видавничого відділу. Вони займалися рецензуванням рукописів підручників, приймали рішення про придатність їх до друку та використання у навчальному процесі. Активну участь у відборі рукописів для друку брали С. Русова, П. Волинчук-Волинець, М. Гаркушенко, П. Холодний. Тільки експертними комісіями Міністерства освіти і мистецтва було проаналізовано зміст понад 90 підручників та рукописів, більше половини було визнано придатними для

використання у навчальному процесі, серед них – видання присвячені Т. Шевченку [28, с. 179].

З метою забезпечення українських шкіл книжками навесні 1918 р. було засновано Всеукраїнське учительське видавниче товариство. Для покращення випуску підручників, особливо для нижчої школи при відділі народної освіти, було створено видавничий підвідділ. У м. Кам'янці-Подільському його штат становив 30 працівників, у філії – Вінниці – 8. Його очолив В. Сочинський. На видання книжок було асигновано 100 тис. крб., на утримання штату – 22 400 крб. Крім того, передбачалось придбати власну друкарню за 600 тис. крб. [29, с. 54; 30, с. 26;].

Саме в навчальній літературі активно використовувалася творчість Т. Шевченка. Так, чимало українських педагогів-новаторів знайомили учительські колективи, учнівські контингенти з життям та творчістю Т. Шевченка. За редакцією Л. Білецького у 1918 р. вийшла брошура про відзначення роковин українського Кобзаря. У ній була коротка біографія поета, що мала виголошуватись на початку кожного свята, а також декілька коротеньких віршів: Чубинського, Кониського, Старицького, Самійленка, Чайченка, Лесі Українки та ін. [31]. Авторами навчально-методичних праць були В. Дурдуківський, О. Дорошкевич [32, с. 130–145]. та ін. Зокрема, відомий педагог директор першої Київської гімназії імені Т. Шевченка В. Дурдуківський наголошував, “культурне громадянство, перш за все діячі школи мають повернути нашому народові його історичну спадщину, мусимо знов зв'язати його [народ] з славним минулим, відновити національний фундамент” [33, с. 146]. Допоможуть у цьому, вважав він, шкільні свята, дитячі ранки і вечірки, присвячені національним діячам і великим історичним подіям, зокрема, Т. Шевченкові, який є: “... генієм, сонцем літератури, батьком нашої поезії, могутнім оборонцем рідного слова, великомучеником за волю і долю України, натхненним пророком і апостолом нашого національного відродження, він є наша краса, гордість і святина” [34, с. 146]. Автор запропонував тематику ранків, поділених за віковою ознакою

учасників. Наприклад, матеріали декламацій для нижчої школи (20 позицій), матеріали для вищої початкової школи (50 позицій), середньої школи – (33 позиції) та окремі вирази (99 позицій), що мали слугувати тематичною основою свят [35, с. 149–156]. Цей своєрідний сценарій був успішно апробований у Першій Київській гімназії імені Т. Шевченка [36, с. 185–186].

За підтримки Всеукраїнської учительської спілки в 1918 р. вийшов ювілейний номер (№7) журналу “Вільна українська школа”, присвячений Т. Шевченку [37, с. 20]. Номер розійшовся миттєво. Як повідомляли матеріали періодичної преси, видавництво продовжило його реалізацію. У травневому номері газети “Нова Рада”, зазначалося, що продається ювілейний Шевченківський номер “Вільної української школи”, для більш широкого ознайомлення було подано зміст номеру [38, с. 4]. Авторами статей були С. Русова [39, с. 97–101; 40, с. 114–115], Ф. Сушицький [41, с. 101–113], П. Зайцев [42, с. 115–117], С. Гаєвський [43, с. 117–121], Н. Мірза-Авакянц [44, с. 122–130], О. Дорошкевич [45, с. 130–145], В. Дурдуківський [46, с. 145–156], Л. Білецький [47, с. 157–172], І. Ющишин [48, с. 172–182].

Одним з найпомітніших видань цього періоду був критико-бібліографічний часопис “Книгарь” (літопис українського письменства), який з неймовірними труднощами виходив щомісяця, упродовж усіх років української революції (1917–1920 рр.) у київському видавництві товариства “Час”. Цілком природно, що практично в кожному номері часопису, як невмирущий символ боротьби українського народу за національне і соціальне звільнення, був присутній Т. Шевченко, якщо не статтею чи рецензією на чергове видання або публікацію його творів, то принаймні бібліографічною нотаткою тощо. Найбільш активними популяризаторами Шевченкового генія у “Книгарі”, сумлінними аналітиками всіх тогочасних шевченкознавчих публікацій були С. Єфремов, П. Зайцев, С. Русова, В. Королів-Старий та ін. [49]. Так, зокрема П. Зайцев помістив у часописі рецензію на “Кобзаря” за редакцією В. Доманицького, що вийшов у видавництві “Криниця” 1917 р., зазначивши : “Кобзар” – книга, якої прагнуть

сотні тисяч людей, з якою не розлучатимуться, яку вивчатимуть на пам'ять” [50, с. 470–472]. У наступних номерах “Книгаря” містилися матеріали про життя поета, передруковані з видання “Життя Т. Шевченка” 1917 р. за редакцією того ж таки В. Доманицького. Рецензію написав біограф Т. Шевченка С. Єфремов, який визнав, що “Життя Т. Шевченка” одна з найкращих біографій поета [51, с. 656–657].

Дослідження про життя та творчість поета стали видаватися масовими тиражами, проте, за словами С. Єфремова, від того страждала якість продукції. Як приклад, автор наводить роботу С. Смаль-Стоцького “Діди, батьки і внуки у Шевченка. В цій роботі, якщо вірити назві, – пише С. Єфремов, – читачі мали б простежити генеалогію поета, а натрапили на характеристику творів з цілим рядом помилок [52, с. 657–658]. Про збірку драматичних творів під назвою “В Тарасову ніч” Олекси Варавви (псевдонім Олекса Кобець) позитивно відгукнувся корифей українського побутового театру М. Садовський [53, с. 668]. Доктор М. Лоза, автор передмови до спогадів Олекси Кобця (жителя Канева) пише: “... Близькість могили Шевченка мала вирішальний вплив на формування душі хлопця і на кристалізацію його національної свідомості. Його доля була така подібна в дитячому віці до долі Шевченка! Хлопець був свідком щорічних прощ до канівської могили, слухав оповіді про неї, читав там забороненого “Кобзаря” [54]. Написаний ним драматичний твір був вперше виданий у Відні 1917 р., перевиданий у Києві товариством “Час”. М. Садовський рекомендує усім товариствам “Просвіта”, школам, аматорським гурткам, “які будуть відзначати пам'ять великого нашого поета Т. Шевченка, ставити цю драматичну картину в “Тарасові дні” [55, с. 668]. Чимало досліджень, присвячених Т. Шевченку, вийшли в різних видавництвах, окремими збірками, що дозволяло збільшити їх кількість, уривки з них публікувала періодична преса, а “Книгарь” друкував рецензії та огляди на ці праці. Прикладом такої співпраці можуть слугувати роботи Ф. Сушицького “Народність в творах Шевченка” [56, с. 101–113] та Л. Білецького

“Виховання емоціонально-образного мислення і твори Шевченка” [57, с. 157–172], що вийшли окремими виданнями і також були включені до Шевченківського номеру у журналі “Вільна українська школа”, а матеріали у “Книгарі” зазначали, що ці дослідження “... заслуговують увагу кожного педагога” [58, с. 732; 59, с. 732].

У добу Гетьманату значною популярністю користувався “Кобзарь” за редакцією В. Доманицького, передрукований декілька разів в Україні і за її межами. Як зазначає відомий шевченкознавець П. Зайцев, “... ці книжечки – величезна історична цінність, тисячі людей з жадобою й захопленням вперше дізналися з них про все те, чим страждав, чому вірив і навчав апостол нашої правди...” [60, с. 757–758]. Шевченків “Кобзар” поступово ставав для українського народу настільною книгою і нарешті міг зайняти своє особливе місце.

Д. Дорошенко подав до “Книгаря” рецензію на дослідження професора І. Шишманова з університету Софії (Болгарія) “Вплив Т. Шевченка на болгарських поетів перед визвольної доби,” видане у Відні видавництвом Союзу Визволення України 1916 р. [61]. Рецензент відзначив, що І. Шишманов оглядово згадав переклади болгарською мовою творів Квітки-Основ’яненки, Марка Вовчка. Про поезію Шевченка І. Шишманов писав, що вона “перейнята протестом проти всякого гніту й неволі, повна глибокого патріотизму, знайшла щирий відгук в серцях болгарських поетів”. Д. Дорошенко приходить до висновку : “... не дивно, що багато болгарських поетів перекладали твори Шевченка або наслідували його мотиви”, згадує перший переклад творів Шевченка болгарською мовою у 1859 р. “Послание до Шафарика”, вважає, що знайомство болгар з Шевченком більшою мірою залежало від особистого зацікавлення.

Отже, видавнича діяльність шевченкознавчої продукції за участю державних структур, місцевого самоврядування, окремих осіб в добу Гетьманату П. Скоропадського у Наддніпрянській Україні набувала все більших масштабів. У період Гетьманату з’явилося закордонне тритомне

видання робіт Кобзаря, упорядником та автором передмови був відомий український літературознавець Б. Лепкий. Українська громадськість продовжувала знайомитися з шевченкознавчими роботами С. Єфремова, П. Зайцева, С. Русової, В. Короліва-Старого та ін., як на сторінках літопису українського письменства “Книгарь”, так і окремими науковими працями.

Примітки:

1. Завальнюк О. М. Періодичні видання науковців, студентів і управлінців Кам'янець-Подільського державного українського університету: задум і реалізація (1918-1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. : Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – Т. 15. – С. 40–51.
2. Боровик А. Діяльність комісії видавничого відділу Міністерства освіти та мистецтв з підготовки підручників за гетьманату (квітень – грудень 1918 р.) / А. Боровик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль. – 2001. – Вип. 14. – С. 179-185.
3. Ківшар Т. І. Український книжковий рух : книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Т. І. Ківшар. – К., 1996.– 36 с.
4. Кораєва Т. Р. Книговидавнича справа Поділля : тенденції розвитку (друга половина ХІХ – початок 30-х років ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 “Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство ” / Т. Р. Кораєва – К., 2004. – 509 с.
5. Комарніцький О. Б. Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок правобережної України (1917–1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – С. 84–88.
6. Антонишин А. П. Поділля в добу Гетьманату П. Скоропадського. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / А. П. Антонишин. – К., 2009. – 236 с.
7. Закон про переіменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помішників // Державний вісник. – 1918. – 5 червня. – № 10. – С. 3.
8. Розпорядженням Гетьмана України // Волинь. – 1918. – 5 травня. – С. 3.
9. Засідання губернського продовольчого комітету // Волинь. – 1918. – 11 квітня. – С. 2.
10. Олуйко В. М. Історія влади / В. М. Олуйко. – Хмельницький : ФОП Сторожук О. В., 2012. – С. 138.
11. Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської обл.), ф. Р-2797, оп. 1, спр. 28, арк. 1–2.
12. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. : [у 2 т.] / Д. І. Дорошенко / [упоряд. К. Ю. Галушко]. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 2002. – С. 62.
13. Держархів Київської обл., ф. Р-2797, оп. 1, спр. 29, арк. 1–2.
14. Назначение Подольского губернского старосты // Слово Подоліи. – 1918. – 19 мая. – № 5. – С. 3
15. Накази Гетьмана // Державний вісник. – 1918. – 10 вересня. – № 46.– С. 1.

16. Галатир В. Становлення посад повітових старост на Правобережжі у період Гетьманату П. Скоропадського / В. Галатир // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції “Хмельниччина в контексті історії України”, 21 вересня 2012 р. / [ред. кол. : Баженов Л. В., Єсюнін С. М. та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 93.
17. Галатир В. Місцеве самоврядування на Поділлі у період Гетьманату П. Скоропадського / В. Галатир // Відродження місцевого самоврядування у незалежній Україні : тези доповідей круглого столу з нагоди 15-річчя статуту територіальної громади міста Хмельницького, 25 вересня 2012 р. – Хмельницький : ФОП Заколотний М. І., 2012. – С. 18.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 204, арк. 679.
19. Там само, арк. 680–681.
20. Галатир В. Діяльність земств в Правобережній Україні у освітній та культурній сферах життя доби Гетьманату П. Скоропадського / В. Галатир // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. : Історія : зб. наук. праць / [за ред. П. С. Григорчука]. – Вінниця : видавничий відділ Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2012. – Вип. 20. – С. 72.
21. Держархів Київської області, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 10, арк. 43.
22. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 204, арк. 687.
23. Там само, арк. 690.
24. Антонишин А. П. Зазначена праця – С. 172.
25. Янковська О. В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. В. Янковська // Укр. іст. журн. – К : Дієз-продукт, 2005. – № 2. – С. 105–118.
26. Мельниченко В. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Черкащині : зародження та розвиток традицій / Василь Мельниченко // Краєзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 202.
27. Приймається передплата // Відродження. – Київ. 1918. – 19 жовтня. – Ч. 163. – С. 8.
28. Боровик А. Діяльність комісії видавничого відділу Міністерства освіти та мистецтв з підготовки підручників за гетьманату (квітень – грудень 1918 р.) / А. Боровик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – Тернопіль. – 2001. – Вип. 14. – С. 179.
29. Соломонова Т. Р. Видавнича діяльність Подільського земства 1904–1920 рр. / Т. Р. Соломонова // Наук. зап. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2002. – Вип. IV – С. 54.
30. Проект кошторису видатків і прибутків Подільської губернської народної управи на 1919 рік. – Кам'янець-Подільський, 1918. – С. 26.
31. Білецький Л. Про Тараса Шевченка. До шкільного святкування роковин Кобзаря України. / Л. Білецький – Умань : Видавництво Уманської Української учительської спілки. – 1918. – 16 с.
32. Дорошкевич О. Шевченко на лекціях літератури. /Ол. Дорошкевич // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 130–145.
33. Дурдуківський В. Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Т. Шевченка. / В. Дурдуківський // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 146.
34. Там само.
35. Там само, С. 149–156.
36. Хроніка. Роковини Т. Шевченка в першій українській ім. Т. Шевченка гімназії // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 185–186.
37. Машталір А. І. Постать Т. Г. Шевченка за матеріалами педагогічного журналу “Вільна Українська Школа”(1918 р.) / А. І. Машталір // зб. наук. пр. молодих

- вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Вип. 3. – С. 20.
38. Вільна українська школа // Нова Рада. – Київ, 1918. – 12 травня (29 квітня). – №. 74. – С. 4.
 39. Русова С. Федеративна ідея в творах Шевченка. / С. Русова // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 97–101.
 40. Русова С. Шевченко і малі діти. / С. Русова // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 114–115.
 41. Сушицький Ф. Народність в творах Шевченка. / Ф. Сушицький // ВУШ – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 101–113.
 42. Зайцев П. До історії Шевченкового Букваря. / П. Зайцев // ВУШ. – 1918. – березень. – № 7. – С. 115–117.
 43. Гаєвський С. Біографія Шевченка в школі. / С. Гаєвський // ВУШ. – Київ, 1918. – № 7. – березень. – С. 117–121.
 44. Мірза-Авакянц Н. Твори Т. Г. Шевченка як матеріал при навчанні історії України. / Н. Мірза-Авакянц // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 122–130.
 45. Дорошкевич О. Шевченко на лекціях літератури. / Ол. Дорошкевич // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 130–145.
 46. Дурдуківський В. Матеріали для шкільних ранків і вечірок в пам'ять Т. Шевченка. / В. Дурдуківський // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 145–156.
 47. Білецький Л. Виховання емоціонально-образного мислення і твори Т. Шевченка / Л. Білецький. // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 157–172.
 48. Юцишин І. Шевченко в галицьких школах / Ів. Юцишин. // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 172–182.
 49. Гринівський Т. С. Часопис “Книгарь” як осередок вивчення видавничої справи в Україні періоду визвольних змагань (1917–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. із соц. комун. : спец. 27.00.05 “Теорія та історія видавничої справи та редагування” / Т. С. Гринівський. – К., 2008. – 19 с.
 50. Зайцев П. Х. Поезії. Т. Шевченко Кобзарь в редакції В. Доманицького. Видавниче Товариство “Криниця” Київ. 1917 р. ХХХІ+704 с. Ціна 3 карб. 50 коп. / Павло Зайцев // Книгарь. – К., 1918. – квітень. – Ч. 8. – С. 470–472.
 51. Єфремов С. Біографії. В. Доманицький. Життя Тараса Шевченка. Вид. товариство “Криниця”. Ст. 31. К., 1917. Ціна 30 коп. / С. Єфремов // Книгарь. – К., 1918. – липень. – Ч. 11. – С. 656–657.
 52. Єфремов С. Д-р. Степан Смаль-Стоцький. – Діди, батьки і внуки у Шевченка. Видавництво “Дніпро”. Ст.15. Одеса, 1918. Ціна 50 коп. / С. Єфремов // Книгарь. – К., 1918. – липень. – Ч. 11. – С. 657–658.
 53. Садовський М. О. Кобець. В тарасову ніч (Драматичні картини визволення України). Вид. Т-ва “Час” у Києві. 1918 р. Ст.16. Ц. 35 к. / М. Садовський // Книгарь. – Київ, 1918. – липень. – Ч. 11. – С. 668.
 54. Кобець О. Записки полоненого (пригоди і враження учасника першої світової війни) / Олекса Кобець. [авт. передм. д-р М. Лоза] – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1959. – Вид. 4. – 177 с.
 55. Садовський М. О. Кобець. В тарасову нічю... – С. 668.
 56. Сушицький Ф. Народність в творах Шевченка. / Ф. Сушицький // ВУШ – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 101–113.
 57. Білецький Л. Виховання емоціонально-образного мислення і твори Т. Шевченка / Л. Білецький. // ВУШ. – Київ, 1918. – березень. – № 7. – С. 157–172.
 58. Білецький Л. Виховання емоціонально-образного мислення і твори Шевченка. Київ. 1918 р. Ст.16. Ц. 50 к. / Л. Білецький // Книгарь – Київ, 1918. – серпень-вересень. – Ч. 12–13. – С. 732.

59. Сушицький Ф. Народність в творах Шевченка. Ст.13. ц. 45 к. К.,1918 р. / Ф. Сушицький // Книгарь – К., 1918. – серпень-вересень. – Ч. 12–13. – С. 732.
60. Зайцев. П. Поезії. Т. Шевченко. Кобзарь. В редакції В. Доманицького. З життєписом та примітками. Херсон. 1918. Ціна 4 крб. 50 коп. С. XI+272+XIX. / П. Зайцев // Книгарь – К., 1918. – серпень-вересень. – Ч. 12–13. – С. 757–758.
61. Шишманов І. Роля України в болгарськiм відродженi. Вплив Шевченка на болгарських поетів перед визвольної доби. / Іван Шишманов – Відень : Союз Визволення України, 1916. – 14 с.

Резюме

В статье рассматривается издания шевченковедческой литературы на Правобережной Украине в период Гетьманата П. Скоропадского (апрель-грудень1918 г.)

Ключевые слова : Т. Шевченко, "Кобзарь", издательства, местное самоуправление, Правобережная Украина, книжная продукция, годовщины.